

perspectief. Deze twee laatste bijdragen verwijzen naar nuttige internationale literatuur en vormen daarmee een aanvulling op het bekende boek van Messing over de Nederlandse economie na 1945, dat geen van de heren overigens blijkt te kennen.

Het slotdeel over de jaren 1973-1987 bevat de actuele beschouwingen met een onderverdeling naar praktijk en wetenschap. Buiten de eerdergenoemde groeperen zich hier de politici Van Veen, Albeda en Lubbers nevens de wetenschapsbeoefenaren (soms tevens beleidsmakers) G. A. Kessler, S. K. Kuipers, P. J. L. M. Peters, P. B. de Ridder, D. B. J. Schouten en A. H. E. M. Wellink. Het voert te ver alle bijdragen te noemen en te becommentariëren. Ik volsta met de constatering dat alle onderdelen van de recente Nederlandse economische ontwikkeling en het beleid worden doorkruist en daaruit menige nuttige les wordt geput. In historisch perspectief treft het dat de economen nimmer zoveel invloed op het beleid hadden als in deze jaren. Hoe overigens de veelheid van het gebeuren ooit tot een economisch-historische synthese gebracht kan worden, blijft vooralsnog een raadsel, dat evenwel deze voortreffelijke bundel niet behoefde op te lossen.

Joh. de Vries

S. L. Sevenhuijsen, *De orde van het vaderschap. Politieke debatten over ongehuwd moederschap, afstamming en huwelijk in Nederland 1870-1900* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam, HSG Studies + Essays VI; Amsterdam: Stichting Beheer IISG, 1987, 359 blz., f48,-, ISBN 90 6861 017 1).

'Het onderzoek naar het vaderschap is verboden', zo luidde artikel 342 van het Nederlandse Burgerlijke wetboek uit 1838. Dit artikel belette ongehuwde moeders de verwekker van hun kind aan te spreken op hun vaderschap. In het laatste kwart van de negentiende eeuw kwamen er steeds meer protesten tegen dit artikel, met als gevolg een langdurige en ingewikkelde politieke discussie, die na 1900 uiteindelijk tot wetswijziging leidde.

Het proefschrift van de politicologe Selma Sevenhuijsen heeft dat politieke debat tot onderwerp. Zij onderscheidt daarin twee soorten argumentaties tegen artikel 342. De ene klaagde de dubbele moraal aan waar het artikel een uiting van zou zijn. In deze redenering was het onrechtvaardig dat alleen de vrouw de gevolgen van de gezamenlijke buitenhuwelijkse seks moest dragen, terwijl haar mannelijke partner vrijuit kon gaan. Sommigen koppelden hier een kritiek op het hele geldende huwelijksrecht aan: de vrouw zou binnen het huwelijk dezelfde rechten als haar man moeten krijgen, zodat ook daar meer gelijkheid zou ontstaan.

In de tweede argumentatie stonden de ongehuwde moeder en haar kind als sociaal probleem centraal. Ongehuwde moeders zouden vaak hun toevlucht nemen tot prostitutie omdat er geen andere wegen openstonden om in hun levensonderhoud en dat van hun kind te voorzien. De kinderen zouden opgroeien voor galg en rad. Afschaffing van artikel 342 BW zou daarom de bestrijding van prostitutie en criminaliteit bevorderen.

Uiteindelijk kregen de voorstanders van een algehele hervorming van het huwelijksrecht hun zin niet. Het probleem van de buitenechtelijke kinderen werd in 1909 geregeld met een afzonderlijke wet waarin de onderhoudsplicht van de verwekker ten opzichte van zijn natuurlijke kind vastgelegd werd. De kritiek op de dubbele moraal had dus wèl succes gehad.

Daarnaast was er een 'voogdijcomplex' gecreëerd waarin de overheid en hulpverlenende instanties de ouderlijke macht konden overnemen in situaties waar er voor kinderverwaarlosing

gevreesd werd. Die regeling gold voor buitenechtelijke kinderen, maar kon ook in werking treden als de ouders wel getrouwd waren. Deze oplossing van een onderdeel van de 'sociale kwestie' betekende een aantasting van de voorheen onbegrensde macht van de vader, maar gaf niet meer macht aan de moeder, aldus Sevenhuijsen. Zij noemt de nieuwe regeling 'de nieuwe orde van het vaderschap'. Volgens haar was het 'patriarchalisme' van de oude regeling niet aangetast.

Zij laat zien dat de grootste verandering niet de wettelijke regeling van het vaderschap van buitenechtelijke kinderen betrof, maar de rechtvaardiging ervan. De grondslag van de oude 'orde' was bescherming van de particuliere eigendom, die door overerving van vader op zoon overging en waarvoor zekerheid over de afstamming onontbeerlijk was. De nieuwe 'orde' stelde vooral het monogame huwelijk als grondslag van de maatschappij centraal. Vaderschap was per definitie alleen binnen dat huwelijk mogelijk. Belangrijk is de conclusie van de auteur dat confessionelen en gematigde liberalen elkaar hier vonden.

De wet van 1909, die slechts een onderhoudsplicht voor de verwekker ten opzichte van zijn minderjarige buitenechtelijke kind inhield, was voor de confessionelen een onderdeel van hun zedelijkheidspolitiek waarin de wet op geen enkele manier seksualiteit buiten het huwelijk mocht legitimeren. Dat zou het geval zijn als de wet aan de verwekker rechten ten opzichte van zijn natuurlijke kind toestond. Gematigde liberalen daarentegen rechtvaardigden de nieuwe regeling met ideeën over de 'natuurlijkheid' van het monogame huwelijk. Het zou een universeel, bij alle volken in alle tijden, voorkomend verschijnsel zijn dat vaderschap per definitie slechts binnen het huwelijk bestond.

Het meest interessante deel van het boek is hoofdstuk 6, waarin de auteur laat zien hoe wetenschappen als biologie en etnologie een inspiratiebron werden voor de rechtstheorie. Volgens haar is vooral de evolutietheorie belangrijk geweest voor de door haar gesignaleerde verandering in het politieke denken over huwelijk en ouderschap.

Helaas kost het door de compositie van het boek vrij veel moeite om de hierboven geschetste grote lijn eruit te destilleren. De hoofdstukken 2 tot en met 5 geven een chronologisch verloop van het debat weer. Daarna volgt hoofdstuk 6 over de evolutietheorie, dat aangekondigd wordt als 'synthetiserend'. In feite wordt daarin echter veel nieuw materiaal aangedragen, en wel informatie die allerlei mededelingen en analyses die in de vorige hoofdstukken duister bleven, alsnog begrijpelijk maakt.

De samenvattingen van het grote aantal verhandelingen die samen het politieke debat uitmaken zijn elk op zich heel helder, maar de analyses zijn vaak moeilijk te volgen. Dat komt doordat het gebruikte begrippenapparaat niet erg eenduidig is. Een voorbeeld daarvan is het in hoofdstuk 2 beschreven 'oud-liberale paradigma' waarin de oude regeling van het vaderschap geplaatst wordt. De eveneens gebruikte termen 'de patriarchale orde van het vaderschap', 'patriarchaal liberalisme', 'liberaal bezitsindividualisme', 'patriarchalisme', 'hetpatriarchaat', 'patriarchaal bezitsindividualisme', en 'patriarchale bezitsorde' lijken naar hetzelfde stelsel te verwijzen, maar geheel duidelijk wordt dat niet. Van sommige begrippen wordt op een gegeven moment een definitie of omschrijving gegeven, van andere nooit.

De verwarring wordt vergroot doordat ook de 'nieuwe orde van het vaderschap' die na 1900 ingevoerd wordt, 'een behoudend liberaal programma' en 'patriarchaal' genoemd wordt. Daardoor wordt het verschil tussen oud en nieuw moeilijk te ontdekken. Juist die intrigerende verandering in het liberale denken tussen 1870 en 1900 had veel scherper geanalyseerd kunnen worden, net als de overeenkomsten en verschillen met het confessionele denken. Dat is jammer, want een aanzet daartoe wordt wel gegeven.

Niettemin maken de beschreven opvattingen van oud-liberalen, links-liberalen, feministen, katholieken en protestanten over een tot nu toe onderbelicht aspect van de sociale kwestie het boek zeker de moeite waard. Lezers die geïnteresseerd zijn in de politieke geschiedenis van Nederland in de periode 1870-1900 zullen er veel boeiend materiaal in aantreffen.

U. Jansz

G. W. Brands-Bottema, *Overheid en opvoeding. Onderzoek naar de motivering door politieke partijen van formele wetgeving of pogingen daartoe, betreffende de overheidsbemoeiingen met de verzorging en opvoeding van kinderen door hun ouders, in de periode 1870-1987* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1988, Wetenschappelijke reeks. Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universiteit van Amsterdam; Arnhem: Gouda Quint, Deventer: Kluwer, 1988, 279 blz., f65,-, ISBN 90 6000 578 3).

In deze juridisch-historische studie wil de auteur een overzicht geven van de argumentatie van Nederlandse wetten en wetsvoorstellen sinds 1870 die rechtstreekse overheidsbemoeiing met ouderlijke zorg voorkinderen impliceerden. 'Voorwaardenscheppend beleid' zoals de discussie over kinderbijslag blijft onbesproken. Ditzelfde geldt niet-formele overheidsbemoeiing met gezinsopvoeding, zoals beleid dat werd gevoerd via subsidiëring van particuliere hulpverleningsinstanties. De auteur streeft dus niet naar een algemeen overzicht van politieke standpunten over de overheidstaak ten aanzien van opvoeding en ouderschap.

Het eerste hoofdstuk concentreert zich op de invoering en afschaffing van vaccinatiedwang voor schoolkinderen. Het middenhoofdstuk behandelt het verbod op kinderarbeid; leerplicht en leerplichtverlenging; voorstellen over schoolvoeding, schoolartsen en dergelijke. Het slothoofdstuk behandelt maatregelen ten aanzien van de kinderbescherming en de rechtspositie van minderjarigen. Binnen de drie hoofdstukken is de indeling overwegend chronologisch, in paragraafjes per kabinetsperiode.

Door deze opbouw komen diverse thema's verstrooid aan de orde: naar gelang hun actualiteit onder een bepaald kabinet duiken ze op en weer onder. De samenvattende nabeschouwingen zijn te summier om aan die verbrokkeling tegenwicht te bieden, terwijl de driedeling van het boek eerder aan formele dan inhoudelijke criteria voldoet. Doordat we bijvoorbeeld na het eerste hoofdstuk over de vaccinatiediscussie pas in het middenhoofdstuk flarden aantreffen uit de discussie over schoolartsen, blijft onduidelijk dat het in beide kwesties — nog afgezien van een overeenkomstige aanleiding, angst voor besmettelijke ziekten — om dezelfde algemene vraag ging, de vraag in hoeverre ouders de verantwoordelijkheid voor de gezondheid van kinderen met de overheid moesten delen. De mogelijkheid om bredere verbanden te leggen, om politieke stellingnames ten aanzien van zulke algemene vragen systematisch te bezien, is in dit boek te weinig benut.

Dit is vooral te wijten aan de wijze van behandeling zelf. De belangrijkste bron wordt gevormd door de Kamerverslagen, aangevuld met dagbladartikelen (vooral uit de confessionele hoek), partijprogramma's en een kleine selectie andere bronnen. Brands-Bottema beperkt zich nagenoeg geheel tot weergave van parlementaire discussies: het boek is grotendeels gevuld met een in notuleerstijl gegoten samenvatting van de overwegingen en voorstellen onder opeenvolgende kabinetten. Deze samenvatting bevat bijzonder veel interessante gegevens, die echter te gedachteloos zijn aaneengeregen en te zeer op zichzelf blijven staan. Als achtergrond van de